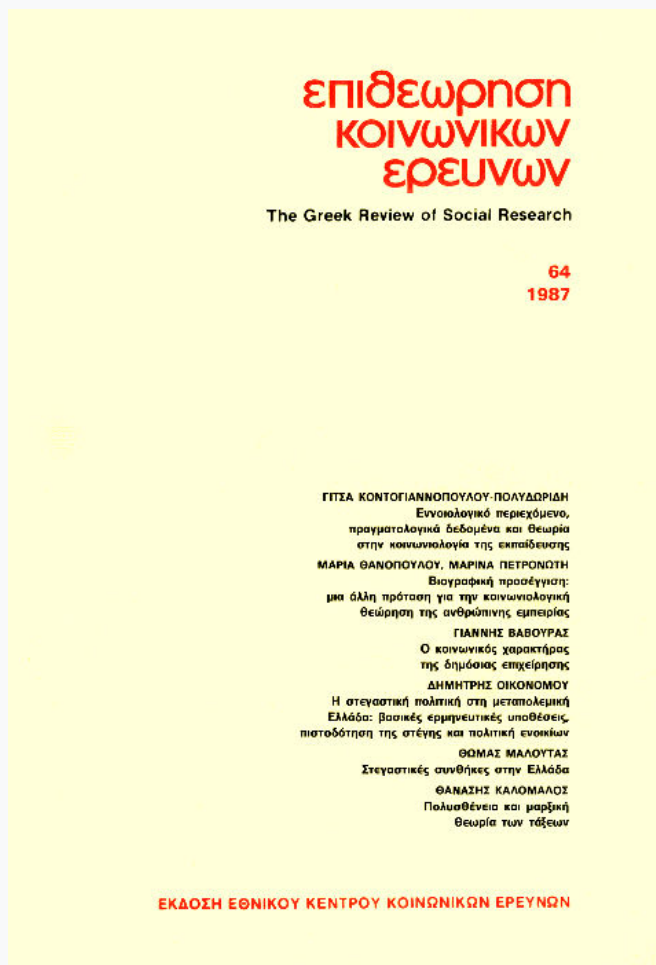

The Greek Review of Social Research

Vol 64 (1987)

64

Ο κοινωνικός χαρακτήρας της δημόσιας επιχείρησης

Γιάννης Βαβούρας

doi: [10.12681/grsr.642](https://doi.org/10.12681/grsr.642)

Copyright © 1987, Γιάννης Βαβούρας

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Βαβούρας Γ. (1987). Ο κοινωνικός χαρακτήρας της δημόσιας επιχείρησης. *The Greek Review of Social Research*, 64, 43–55. <https://doi.org/10.12681/grsr.642>

Γιάννης Βαβούρας*

Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ

---

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ**

Κατά τη νεοκλασική οικονομική θεωρία ο όρος «δημόσια επιχείρηση»¹ έχει δύο διαστάσεις: την επιχειρηματική και την κρατική. Η δημόσια επιχείρηση αφ' ενός παράγει αγαθά ή και υπηρεσίες τα οποία πωλεί σε ορισμένη τιμή και οι εμπορικές της συναλλαγές τυποποιούνται με βάση το λογιστικό σύστημα (ισολογισμοί, αποτελέσματα χρήσεως κλπ.). Αποτελεί λοιπόν επιχειρηματικό οργανισμό, ο οποίος υπόκειται, μερικά έστω, στον έλεγχο της αγοράς. Αφ' ετέρου όμως η δημόσια επιχείρηση αποτελεί, εξ ολοκλήρου ή εν μέρει, κρατική ιδιοκτησία και αποσκοπεί στην εξυπηρέτηση του γενικότερου «δημόσιου συμφέροντος». Ως μέσο λοιπόν της κρατικής πολιτικής αποτελεί και κρατικό οργανισμό, ο οποίος υπόκειται σε κρατικό έλεγχο. Ο συνδυασμός των δύο αυτών διαστάσεων και συγκεκριμένα της έκτασης του κρατικού ελέγχου και της «αυτονομίας» της δημόσιας επιχείρησης ως επιχειρηματικού οργανισμού αποτελεί ένα από τα κύρια προβλήματα της σχετικής νεοκλασικής θεωρίας. Λίγες είναι οι περιπτώσεις κατά τις οποίες αναγνωρίζεται ρητά και τρίτη διάσταση στη δημόσια επιχείρηση, η κοινωνική,² χωρίς όμως αυτή να γίνεται

---

* Λέκτορας, Τομέας Πολιτικής Οικονομίας, Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης, Πάντειος ΑΣΠΕ.

** Ο συγγραφέας ευχαριστεί τους καθηγητές P.M. Jackson και Γ. Σταμάτη για τη συμβολή τους στη συγγραφή της μελέτης.

1. Δημόσια επιχείρηση θεωρείται, στη μελέτη αυτή, κάθε επιχείρηση της οποίας το κεφάλαιο ανήκει εξ ολοκλήρου ή εν μέρει στο κράτος, ελέγχεται από αυτό και εξυπηρετεί κοινωνικοοικονομικούς σκοπούς. Υπάρχουν βέβαια περιπτώσεις κατά τις οποίες το κεφάλαιο ανήκει στο κράτος και η επιχείρηση υπόκειται σε κρατικό έλεγχο, επιδιώκει όμως καθαρά επιχειρηματικούς ή ιδιωτικοοικονομικούς σκοπούς. Αυτές δεν αποτελούν αντικείμενο διερεύνησης της παρούσας μελέτης. Εξάλλου, η ανάλυσή τους δεν συνδέεται με ιδιαίτερα προβλήματα.

2. Βλ. π.χ. Howard (1982) και Ramanadham (1984).

αντικείμενο ιδιαίτερης διερεύνησης παρά μόνο σε ελάχιστες περιπτώσεις.³

Δεδομένου ότι η βασική διαφορά μεταξύ της ιδιωτικής και της δημόσιας επιχείρησης έγκειται στους σκοπούς που εξυπηρετούν —η πρώτη ιδιωτικοοικονομικούς (κέρδος) και η δεύτερη κοινωνικοοικονομικούς (προαγωγή της κοινωνικής ευημερίας)— η δημόσια επιχείρηση έχει και κοινωνική ευθύνη⁴ και άρα πρέπει να υπόκειται και σε κοινωνικό έλεγχο. Η ανάγκη του κοινωνικού ελέγχου είναι περισσότερο έντονη όταν ο ασκούμενος κρατικός έλεγχος αδυνατεί να κατευθύνει τη δημόσια επιχείρηση στην προαγωγή του κοινωνικού ή δημόσιου συμφέροντος, είτε επειδή αυτό δεν έχει οριστεί με ακρίβεια από τους φορείς της κρατικής πολιτικής και έτσι δεν μπορεί να αποτελέσει κατευθυντήρια γραμμή για τη δημόσια επιχείρηση, είτε επειδή οι διάφορες κοινωνικές ομάδες οι οποίες ασκούν το μάνατζμεντ της επιχείρησης, εξαιτίας της θεσμοθετημένης αυτονομίας της ή του ανεπαρκούς κρατικού ελέγχου, εξυπηρετούν δικούς τους ή και δικούς τους σκοπούς.

Η μη γενική αναγνώριση της κοινωνικής διάστασης της δημόσιας επιχείρησης οφείλεται στον γενικότερο ενδογενή περιορισμό της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας να αγνοεί γενικά τη διερεύνηση των κοινωνικών παραγόντων. Οι κοινωνικοί παράγοντες λαμβάνονται υπόψη στη νεοκλασική οικονομική ανάλυση έμμεσα και στο μέτρο που επιδρούν στο μηχανισμό της αγοράς διαμέσου μετρήσιμων μεταβλητών, όπως είναι η διανομή του εισοδήματος (Ahmad, 1982, σ. 49). Αναγνωρίζονται μόνο «οικονομικά άτομα», ελεύθερα και ορθολογικά σκεπτόμενα, τα οποία, επιδιώκοντας την εξυπηρέτηση των κατ' ιδίαν συμφερόντων τους, συμβάλλουν στην προαγωγή της κοινωνικής ευημερίας. Η κοινωνική ευημερία είναι το αποτέλεσμα της «αρμονικής» ενοποίησης όλων των επιμέρους ατομικών ευημεριών. Έτσι δεν γίνεται καμιά διάκριση μεταξύ γενικότερων κοινωνικών επιδιώξεων, επιδιώξεων των διαφόρων κοινωνικών ομάδων και ατομικών επιδιώξεων.⁵

Δεν είναι λοιπόν περίεργο γιατί η νεοκλασική οικονομική θεωρία αγνοεί το γεγονός ότι η κοινωνία είναι ένα σύνολο ατόμων, συμφερόντων και κοινωνικών ομάδων και ότι τα άτομα και οι κοινωνικές ομάδες που την απαρτίζουν δεν χάνουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ή τις ιδιαίτερες επιδιώξεις τους μετά τη συνένωσή τους σε αυτό το σύνολο και ότι η δημόσια επιχείρηση είναι ένας πολιτικοοικονομικός θεσμός, ο οποίος λειτουργεί σε δεδομένες κοι-

3. Οι σημαντικότερες είναι Clark (1939), Coombes (1971) και Sloman (1978).

4. Η κοινωνική ευθύνη είναι έννοια διαφορετική από την κρατική ευθύνη, όπως θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

5. Αυτά σε αντίθεση με την κοινωνιολογική έννοια του ατόμου, το οποίο ως «κοινωνικά δρών» ανήκει σε διάφορες κοινωνικές ομάδες. Για ανάλυση της αδυναμίας της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας να διερευνήσει τους κοινωνικούς παράγοντες βλ. Huppes (1976, σ. 27-50).

νονικοπολιτικές συνθήκες,⁶ έχει κοινωνική ευθύνη και ότι τον *de facto* έλεγχο της ασκούν ορισμένες κοινωνικές ομάδες όπως πολιτικές ομάδες, η γραφειοκρατία, η τεχνοκρατία ή το εργατικό δυναμικό της ίδιας της επιχείρησης, ή κάποιος συνδυασμός των παραπάνω, χωρίς συνήθως οι ομάδες που την ελέγχουν να ταυτίζονται με εκείνες που δέχονται τις επιπτώσεις της λειτουργίας της.

Η νεοκλασική οικονομική θεωρία αναγνωρίζει την ύπαρξη της δημόσιας επιχείρησης μόνον ως συνέπεια της αδυναμίας ή της ατέλειας του μηχανισμού της αγοράς και αγνοεί ότι γενεσιουργά αίτια της δημόσιας επιχείρησης μπορεί να είναι διάφορες κοινωνικοπολιτικές ανάγκες ή σκοπιμότητες. Παράλληλα αδυνατεί να εξειδικεύσει αποδεκτά και πρακτικά εφαρμόσιμα κοινωνικοοικονομικά κριτήρια αξιολόγησης της λειτουργίας της. Εξάλλου η έννοια του δημόσιου συμφέροντος, το οποίο θεωρείται ότι πρέπει να εξυπηρετεί η δημόσια επιχείρηση, αποτελεί το βασικότερο πρόβλημα της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας.⁷ Εξαιτίας των δυσχερειών με τις οποίες συνδέεται η εξειδίκευση του περιεχομένου του, γίνεται συχνά καταχρηστική χρησιμοποίηση του όρου. Ειδικότερα όσον αφορά τις δημόσιες επιχειρήσεις, στα πλαίσια του «δημόσιου συμφέροντος» θεωρείται ότι πρέπει να επιδιώκουν κοινωνικοοικονομικούς σκοπούς, ενώ ταυτόχρονα, πάλι στα πλαίσια του «δημόσιου συμφέροντος», θεωρείται ότι πρέπει να παρουσιάζουν ιδιωτικοοικονομικά αποδεκτά αποτελέσματα λειτουργίας, να παρουσιάζουν δηλαδή ορισμένο κέρδος.⁸

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η επισήμανση του κοινωνικού χαρακτήρα της δημόσιας επιχείρησης, η ανάλυση των προβλημάτων με τα οποία συνδέεται ο κοινωνικός της έλεγχος και η διερεύνηση των απαραίτητων προϋποθέσεων για την αποτελεσματική εξυπηρέτηση των κοινωνικοοικονομικών στόχων της.⁹

6. Για ανάλυση του ρόλου αυτού της δημόσιας επιχείρησης βλ. Ahmad (1974, σ. 297-312).

7. Η έννοια του δημόσιου συμφέροντος είναι το κεντρικό πρόβλημα της οικονομικής της ευμερίας. Βλ. σχετικά Musgrave (1962, σ. 107-114) και Colm (1962, σ. 115-128).

8. Επειδή ο όρος δημόσιο συμφέρον από τη φύση του δεν μπορεί να οριστεί με ακρίβεια, αγνοείται από πολλούς οπαδούς της αυστηρά «επιστημονικής» οικονομικής αλλά και της πολιτικής επιστήμης.

9. Είναι λοιπόν πέρα από τους σκοπούς της μελέτης αυτής η αξιολόγηση του θεσμού της δημόσιας επιχείρησης, δηλαδή η ανάλυση των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων της δημόσιας απέναντι στην ιδιωτική επιχείρηση. Ο ενδιαφερόμενος για πρόσφατη επιχειρηματολογία σε αυτό το θέμα παραπέμπεται σε Bailey (1986), Kay και Thompson (1986) και Brittan (1986).

2. Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ

Τρία είναι τα στοιχεία που συνθέτουν τον κοινωνικό χαρακτήρα της δημόσιας επιχείρησης: η εξυπηρέτηση από αυτήν ευρύτερων κοινωνικοοικονομικών σκοπών, ο περιορισμός των δικαιωμάτων της ιδιοκτησίας του κεφαλαίου της και η κοινωνική της ευθύνη.

Ι. Εξυπηρέτηση ευρύτερων κοινωνικοοικονομικών σκοπών

Η δημόσια επιχείρηση, με την έννοια που εξετάζεται στην παρούσα μελέτη, επιδιώκει σκοπούς οι οποίοι συμβάλλουν στην προαγωγή του δημόσιου συμφέροντος. Συγκεκριμένα, οι σκοποί αυτοί αναφέρονται στη βελτίωση της κατανόησης των πόρων, στη βελτίωση της διανομής του εισοδήματος, στη σταθεροποίηση της οικονομίας, στην αύξηση του ρυθμού της οικονομικής μεγέθυνσης και στην τεχνολογική ανάπτυξη.

α) *Βελτίωση της κατανομής των πόρων.* Αρκετές δημόσιες επιχειρήσεις, ιδιαίτερα εκείνες του τομέα της κοινής ωφέλειας (ενέργεια, ύδρευση-αποχέτευση, μεταφορές, τηλεπικοινωνίες, ραδιοτηλεόραση κλπ.), λειτουργούν υπό συνθήκες «οικονομίων κλίμακος» και, επομένως, είναι δυνατό να εξελιχθούν σε φυσικά μονοπώλια, τα οποία μπορούν υπό το καθεστώς της ελεύθερης αγοράς να δημιουργήσουν κοινωνικά ανεπιθύμητες καταστάσεις.¹⁰ Η σύσταση δημοσίων επιχειρήσεων μπορεί να εγγυηθεί την ελεύθερη προσφορά των αγαθών ή υπηρεσιών αυτών σε κοινωνικά αποδεκτές τιμές, συμβάλλοντας έτσι στην προαγωγή του δημόσιου συμφέροντος.

β) *Αναδιανομή του εισοδήματος.* Οι δημόσιες επιχειρήσεις, με την άσκηση της κατάλληλης τιμολογιακής πολιτικής —μείωση των τιμών των αγαθών και υπηρεσιών που καταναλώνονται κυρίως από χαμηλότερες εισοδηματικές τάξεις— είναι δυνατό να συμβάλλουν στην άμβλυνση των διαπροσωπικών και διαπεριφερειακών ανισοτήτων στη διανομή του πραγματικού εισοδήματος. Στο μέτρο που η υφιστάμενη διανομή του εισοδήματος δεν είναι η κοινωνικά αποδεκτή, οι δημόσιες επιχειρήσεις μπορούν να αποτελέσουν συμπληρωματικά μέσα οικονομικής πολιτικής για τη βελτίωσή της.

γ) *Σταθεροποίηση της οικονομίας.* Οι δημόσιες επιχειρήσεις μπορούν να συμβάλλουν στην εξυπηρέτηση ενός βασικού σκοπού της οικονομικής πολιτικής, της σταθεροποίησης της οικονομίας. Δεδομένου ότι οι επιδράσεις της οικονομικής πολιτικής κατά κανόνα είναι τόσο μεγαλύτερες όσο υψηλότερο

10. Για παρουσίαση της πρόσφατης θεωρίας των φυσικών μονοπωλίων βλ. Sharkey (1982).

είναι το ποσοστό της οικονομικής δραστηριότητας που τελεί υπό τον άμεσο έλεγχο του κράτους, οι δημόσιες επιχειρήσεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως μέσα αντικυκλικής οικονομικής πολιτικής διαμέσου της τιμολογιακής, επενδυτικής, καθώς και της πολιτικής απασχόλησης που μπορούν να ακολουθήσουν.¹¹ Εξάλλου, όσο μεγαλύτερο είναι το ποσοστό του τραπεζικού τομέα που βρίσκεται υπό κρατική εποπτεία, τόσο ευκολότερος είναι ο έλεγχος της προσφοράς χρήματος και άρα η κατά τη μονεταριστική άποψη επιτυχία του σκοπού της σταθεροποίησης της οικονομίας.

δ) *Οικονομική μεγέθυνση και τεχνολογική ανάπτυξη.* Η σημασία των δημοσίων επιχειρήσεων στην επιτυχία των γενικών σκοπών της οικονομικής πολιτικής δεν περιορίζεται μόνο στο βραχυρόνιο μάλιστα της οικονομίας και στην εξασφάλιση της αποτελεσματικής κατανομής των πόρων. Τόσο στις αναπτυσσόμενες, όσο και στις ανεπτυγμένες χώρες οι φορείς της οικονομικής πολιτικής αναπτύσσουν στρατηγικές, οι οποίες αποσκοπούν στην αύξηση της παραγωγικότητας των συντελεστών παραγωγής, την τεχνολογική ανάπτυξη και την επέκταση ορισμένων βασικών τομέων της οικονομίας.¹² Τα επενδυτικά προγράμματα των δημοσίων επιχειρήσεων θεωρούνται από τα αποτελεσματικότερα μέσα για την πραγματοποίηση των σκοπών αυτών.¹³

Παρά λοιπόν το γεγονός ότι δεν καθορίζεται συνήθως ο τρόπος με τον οποίο η δημόσια επιχείρηση εξυπηρετεί το δημόσιο συμφέρον αναλαμβάνοντας ορισμένες κοινωνικοοικονομικές δραστηριότητες, μπορούν να εξειδικευθούν κυρίως οι εξής τύποι κοινωνικοοικονομικών υποχρεώσεων που είναι δυνατό να συνδέονται με τη λειτουργία της δημόσιας επιχείρησης:¹⁴

α) Παροχή ορισμένων «μη κερδοφόρων» αγαθών και υπηρεσιών που είτε ευνοούν ορισμένες κατηγορίες καταναλωτών άμεσα είτε ευνοούν το σύνολο του πληθυσμού έμμεσα.

β) Περιορισμός της δυνατότητας εκμετάλλευσης των προνομίων που συνδέονται με τη μονοπωλιακή θέση μιας επιχείρησης εις βάρος είτε του συνόλου του πληθυσμού είτε ορισμένων κατηγοριών καταναλωτών.

γ) Συμβολή στην πραγματοποίηση των βραχυρόνιων και μακροχρόνιων σκοπών της οικονομικής πολιτικής.

Θα πρέπει να επιστημανθεί ότι είναι δυνατό να παρουσιαστεί διάσταση μεταξύ της ευθύνης της δημόσιας επιχείρησης να προστατεύσει την ευημερία

11. Για ανάλυση του σταθεροποιητικού ρόλου της δημόσιας επιχείρησης βλ. Snyder (1971, σ. 37-45) και Προβόπουλος (1982, σ. 175-201).

12. Η σημασία των δημοσίων επιχειρήσεων στην αύξηση του ρυθμού της οικονομικής μεγέθυνσης έχει γίνει αντικείμενο εκτεταμένης ανάλυσης, κυρίως από Hanson (1959), Coombes (1971), Baumol (1980), Mallon (1981), Jones (1982) και Bhatt (1984).

13. Βλ. για παράδειγμα White Paper (1967).

14. Για λεπτομερή ανάλυση των κοινωνικοοικονομικών υποχρεώσεων της δημόσιας επιχείρησης βλ. Coombes (1971, σ. 35-53).

ορισμένων κοινωνικών ομάδων και της υποχρέωσής της να συμβάλει στην πραγματοποίηση των σκοπών της οικονομικής πολιτικής.¹⁵

II. Περιορισμός των δικαιωμάτων της ιδιοκτησίας του κεφαλαίου

Όπως επισημάνθηκε, το κεφάλαιο της δημόσιας επιχείρησης ανήκει εξ ολοκλήρου ή εν μέρει στο κράτος. Στην περίπτωση που στο μετοχικό κεφάλαιο μετέχουν φυσικά ή νομικά πρόσωπα, τα πρόσωπα αυτά δεν έχουν τα δικαιώματα των «μετόχων» με τη συνηθισμένη έννοια του όρου. Είναι απλώς πιστωτές που έχουν ορισμένα δικαιώματα στη λήψη κάποιου τόκου, δεν έχουν όμως τη δυνατότητα να ελέγχουν το μανάτζμεντ της επιχείρησης, το οποίο διορίζεται και παύεται *de jure* ή *de facto* από το κράτος. Τα δικαιώματα λοιπόν της ιδιοκτησίας του κεφαλαίου είναι περιορισμένα. Οι μέτοχοι των δημοσίων επιχειρήσεων είναι «μέτοχοι χωρίς μετοχές» κατά το χαρακτηρισμό του Aharoni (1982, σ. 69-70). Δυνατότητα ελέγχου της δημόσιας επιχείρησης έχουν μόνο τα όργανα του κράτους. Έτσι οι αποφάσεις για τον καθορισμό τιμών, ανάληψη επενδύσεων και επιλογή της τεχνολογίας δεν λαμβάνονται από ιδιώτες επιχειρηματίες αλλά από εκπροσώπους του κράτους και άρα υπεύθυνους στο κοινωνικό σύνολο.

Αυτό έχει σημαντικές συνέπειες στα κριτήρια λήψης αποφάσεων. Ενώ ο ιδιώτης επιχειρηματίας αποφασίζει με βάση ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια, που συνήθως συνοψίζονται στη μεγιστοποίηση του κέρδους, η λήψη αποφάσεων από εκπροσώπους του κοινωνικού συνόλου είναι απαραίτητο να γίνεται με κοινωνικοοικονομικά κριτήρια που συνήθως συνοψίζονται στη μεγιστοποίηση της κοινωνικής ωφέλειας.

Ο ιδιώτης επιχειρηματίας δεν λαμβάνει κατ' ανάγκην υπόψη το εξωτερικό οικονομικό κόστος ή τις εξωτερικές οικονομικές ωφέλειες των οικονομικών δραστηριοτήτων του ούτε χρησιμοποιεί κατά την αποτίμηση των εσόδων και δαπανών του τιμές διάφορες από εκείνες της αγοράς. Όταν η λήψη αποφάσεων γίνεται από εκπροσώπους του κοινωνικού συνόλου, το εξωτερικό οικονομικό κόστος και οι εξωτερικές οικονομικές ωφέλειες είναι απαραίτητο να λαμβάνονται υπόψη. Επίσης, η αποτίμηση του κοινωνικού κόστους και των κοινωνικών ωφελειών είναι απαραίτητο να γίνεται με βάση «κοινωνικές» ή «λογιστικές» τιμές, αν οι τιμές αγοράς θεωρείται ότι δεν εκφράζουν το πραγματικό κοινωνικό κόστος ευκαιρίας των εισροών και εκροών της δημόσιας επιχείρησης.

15. Δεν αναφερόμαστε βέβαια στη δυνατότητα της σύγκρουσης και μεταξύ των οικονομικών σκοπών, ιδιαίτερα μεταξύ του σχετικά βραχυχρόνιου της σταθεροποίησης της οικονομίας και των σχετικά μακροχρόνιων της βελτίωσης της κατανομής των πόρων, της οικονομικής μεγέθυνσης και της τεχνολογικής ανάπτυξης.

III. Η κοινωνική ευθύνη της δημόσιας επιχείρησης

Η δημόσια επιχείρηση αφού εξυπηρετεί κοινωνικοοικονομικούς σκοπούς είναι υπεύθυνη στο κοινωνικό σύνολο. Αποτελεί απλοποίηση της πραγματικότητας εάν υποθεθεί ότι ο κρατικός μηχανισμός (κυβέρνηση, αρμόδιοι υπουργοί, επιτροπές κλπ.) εκφράζει το κοινωνικό σύνολο και άρα είναι ικανός να ελέγξει το βαθμό ανταπόκρισης της δημόσιας επιχείρησης στις υποχρεώσεις της, κυρίως γιατί ο κρατικός μηχανισμός δεν αποτελεί ένα ομοιογενές σύνολο με κοινούς στόχους. Απαρτίζεται από διάφορες ομάδες, καθεμία από τις οποίες επιδιώκει και δικούς της σκοπούς, οι οποίοι είναι συχνά συγκρουόμενοι.¹⁶ Δεν είναι σπάνιο το φαινόμενο να δίνονται από τους αρμόδιους κρατικούς φορείς στις επιχειρήσεις αλληλοσυγκρουόμενες οδηγίες ή εντολές.

Επιπλέον, η κοινωνική ευθύνη της δημόσιας επιχείρησης είναι έννοια διαφορετική από εκείνη της κρατικής ευθύνης. Είναι έννοια ευρύτερη και αναφέρεται στην ευθύνη της στους καταναλωτές, τους εργαζόμενους σε αυτήν, στη συμβολή της στην οικονομική ανάπτυξη και τον κοινωνικό μετασχηματισμό (Ramanadham, 1984, σ. 15). Γενικά εντοπίζεται στο κατά πόσον η δημόσια επιχείρηση συμβάλλει στην προαγωγή του δημόσιου συμφέροντος ή της κοινωνικής ευημερίας στα πλαίσια των δυνατοτήτων της.

Για να μπορεί όμως να ελεγχθεί ο βαθμός ανταπόκρισης της δημόσιας επιχείρησης στην εξυπηρέτηση των από αυτήν επιδιωκόμενων κοινωνικοοικονομικών στόχων είναι απαραίτητη η εξειδίκευση συγκεκριμένων κοινωνικοοικονομικών κριτηρίων αξιολόγησης της λειτουργίας της. Η κοινωνική ευθύνη παραμένει έννοια αόριστη αν δεν συνδέεται με συγκεκριμένους κανόνες διερεύνησής της. Δεν πρέπει βέβαια να αγνοείται η επιχειρηματική διάσταση της δημόσιας επιχείρησης. Δεδομένου ότι δεν παράγει συνήθως δημόσια¹⁷ αλλά ιδιωτικά αγαθά, τα οποία καταναλώνονται από τα άτομα σε διαφορετικές ποσότητες, έχει εφαρμογή η αρχή του αποκλεισμού.¹⁸ Μεταξύ λοιπόν των σκοπών της είναι και η μακροχρόνια επιβίωση της επιχείρησης.

Το σημαντικότερο, λοιπόν, πρόβλημα της δημόσιας επιχείρησης είναι η «σύνθεση» του επιχειρηματικού με το κοινωνικό —σε αντίθεση με το κρατικό— στοιχείο. Επικράτηση του επιχειρηματικού στοιχείου σημαίνει προσέγγιση προς την ιδιωτική επιχείρηση. Επικράτηση του κοινωνικού στοιχείου σημαίνει προσέγγιση προς τη μη επιχειρηματική κοινωνική υπηρεσία.

16. Βλ. σχετικά Bentley (1967).

17. Με την κατά Samuelson (1954) έννοια του όρου.

18. Αποκλείονται από την κατανάλωση των αγαθών ή υπηρεσιών που προσφέρει όσοι δεν καταβάλλουν το ορισμένο αντίτιμο.

3. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΥ ΚΡΙΤΗΡΙΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ

Η διερεύνηση του βαθμού ανταπόκρισης της δημόσιας επιχείρησης στην εξυπηρέτηση του δημόσιου συμφέροντος είναι απαραίτητο να στηρίζεται σε ορισμένα κριτήρια εξειδικευμένα *ex ante*. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η λειτουργία μιας επιχείρησης μπορεί να διερευνηθεί αποτελεσματικά μόνο σε σχέση με τους επιδιωκόμενους από αυτήν ποσοτικά και χρονικά εξειδικευμένους στόχους, το πρόβλημα εντοπίζεται στο ποιοι είναι οι *ex ante* εξειδικευμένοι κοινωνικοοικονομικοί στόχοι της δημόσιας επιχείρησης και ποιοι οι περιοριστικοί παράγοντες που αντιμετωπίζει. Αν οι στόχοι της δημόσιας επιχείρησης δεν έχουν εξειδικευθεί *ex ante*, είναι πολύ εύκολο η τυχόν μη ικανοποιητική από χρηματοοικονομική άποψη λειτουργία της να αποδοθεί *ex post* στους γενικούς κοινωνικοοικονομικούς σκοπούς που υποστηρίζεται ότι συνδέονται με αυτή.¹⁹

Στην πράξη, πολλές φορές οι σκοποί της δημόσιας επιχείρησης ή δεν καθορίζονται καθόλου ή δεν εξειδικεύονται με σαφήνεια σε στόχους ή ακόμη η δημόσια επιχείρηση καλείται να επιδιώκει τόσο ιδιωτικοοικονομικούς, όσο και κοινωνικοοικονομικούς σκοπούς, οι οποίοι συγκρούονται. Συνήθως ορίζεται ότι γενικός σκοπός της δημόσιας επιχείρησης είναι η μεγιστοποίηση του δημόσιου ή κοινωνικού συμφέροντος ή η συμβολή στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη. Η δημιουργία όμως κριτηρίων αξιολόγησης της λειτουργίας της δημόσιας επιχείρησης απαιτεί την εξειδίκευση συγκεκριμένων στόχων.

Αν υποθεθεί ότι οι σκοποί της δημόσιας επιχείρησης έχουν εξειδικευθεί σε στόχους ώστε να παρέχουν ικανοποιητικά κριτήρια αξιολόγησης της λειτουργίας της, τότε στο μέτρο που η επιχείρηση επιδιώκει μάλλον κοινωνικοοικονομικούς παρά ιδιωτικοοικονομικούς στόχους, η ιδιωτικοοικονομική ή χρηματοοικονομική ανάλυση ως μέτρο αποτελεσματικότητας στην επιδίωξη των στόχων και άρα ως κριτήριο αξιολόγησης της λειτουργίας της δεν θεωρείται επαρκής και γιατί προϋποθέτει τη λειτουργία του μηχανισμού των τιμών —ενώ συνήθως η τιμολογιακή πολιτική των δημοσίων επιχειρήσεων καθορίζεται από το κράτος— και γιατί, ακόμη και όταν η δημόσια επιχείρηση έχει αυτόνομη τιμολογιακή πολιτική, είναι γνωστό ότι, όταν υπάρχουν εξωτερικές οικονομικές επιδράσεις στην παραγωγή —όπως συμβαίνει με τις δημόσιες επιχειρήσεις που εξυπηρετούν κοινωνικοοικονομικούς σκοπούς— η

---

19. Η ανάγκη της *ex ante* εξειδίκευσης των στόχων γενικά και των δυσκολιών με τις οποίες συνδέεται η χωρίς αυτήν *ex post* αξιολόγηση του βαθμού επίτευξης τους επισημάνθηκε κατά πρώτον από τον Little (1952).

προσπάθεια καθιέρωσης τιμών με βάση το κέρδος —σε αντίθεση με το κοινωνικό όφελος— έχει συνέπεια τον περιορισμό της παραγωγής σε χαμηλότερες από τις κοινωνικά επιθυμητές ποσότητες. Επιπλέον, όταν η δημόσια επιχείρηση λειτουργεί υπό μονοπωλιακές συνθήκες, μπορεί εύκολα να εκμεταλλευθεί τη θέση της στην αγορά και να επιτύχει υπέρογκα κέρδη.

Ένα νέο πρόβλημα παρουσιάζεται τώρα: αφού ο βαθμός επιτυχίας μη ιδιωτικοοικονομικών στόχων δεν μπορεί να διερευνηθεί με βάση ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια, πώς είναι δυνατόν οι κοινωνικές ωφέλειες και το κοινωνικό κόστος που συνδέονται με τη λειτουργία της δημόσιας επιχείρησης να επισημανθούν, να ποσοτικοποιηθούν και να αποτιμηθούν; Πέρα από την απαιτούμενη *ex ante* εξειδίκευση των στόχων της δημόσιας επιχείρησης είναι απαραίτητο να είναι γνωστή η «κοινωνική τιμή» ή η «κοινωνική στάθμιση» του κάθε στόχου, ώστε προσθέτοντας όλους τους επιδιωκόμενους στόχους να φτάσουμε σε ένα μονοδιάστατο μέτρο της συνολικής συμβολής της δημόσιας επιχείρησης στην προαγωγή της κοινωνικής ευημερίας. Αν δεν είναι δυνατή η απόλυτη μέτρηση των στόχων, είναι απαραίτητο τουλάχιστον να είναι δυνατή η κατά τάξη ή σειρά σπουδαιότητας ιεράρχησή τους.

Η διερεύνηση της θεωρίας της κοινωνικής ανάλυσης κόστους-ωφελειών είναι πέρα από τους σκοπούς της παρούσας εργασίας. Είναι αρκετό να επισημανθεί ότι δεν υπάρχει ένα γενικά αποδεκτό και πρακτικά εφαρμόσιμο θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο κοινωνικής ανάλυσης κόστους-ωφελειών.²⁰ Αλλά και αν υπήρχε, η δυνατότητα εφαρμογής του θα ήταν στην περίπτωση αυτή περιορισμένη, γιατί: α) Απαιτεί τη λεπτομερή εξειδίκευση των στόχων της οικονομικής πολιτικής, η οποία συχνά δεν γίνεται. β) Οι φορείς της οικονομικής πολιτικής επιδιώκουν κυρίως την εξυπηρέτηση βραχυχρόνιων σκοπών, αγνοώντας συχνά τους μακροχρόνιους. γ) Όχι σπάνια, τα κριτήρια αξιολόγησης της λειτουργίας της δημόσιας επιχείρησης προσαρμόζονται στις απαιτήσεις ορισμένων κοινωνικών ομάδων. Όχι μόνο συγκεκριμένα κριτήρια αξιολόγησης της λειτουργίας της δημόσιας επιχείρησης δεν υπάρχουν συνήθως, αλλά συχνά δεν θεσμοθετείται ούτε έστω κάποιο σύστημα γενικών κατευθυντηρίων οδηγιών, το οποίο θα μπορούσε να κινητοποιήσει τις δημόσιες επιχειρήσεις προς την επιτυχία του γενικότερου δημόσιου συμφέροντος, όπως τουλάχιστον αυτό θα οριζόταν στις κατευθυντήριες οδηγίες.

---

20. Εξαιτίας των υποθέσεων και αξιολογικών κρίσεων στις οποίες στηρίζεται η υφιστάμενη θεωρία και μεθοδολογία κοινωνικής ανάλυσης κόστους-ωφελειών, συχνά κατηγορείται ότι ουσιαστικά αποτελεί προσπάθεια μετατροπής καθαρά πολιτικών και κοινωνικών θεμάτων σε αόριστα τεχνικά. Βλ. για παράδειγμα Self (1970).

Η έλλειψη καθορισμένων κοινωνικοοικονομικών στόχων για κάθε συγκεκριμένη δημόσια επιχείρηση και κατά συνέπεια η έλλειψη εξειδικευμένων κοινωνικοοικονομικών κριτηρίων αξιολόγησης της λειτουργίας της αυξάνουν την αυτονομία των κοινωνικών ομάδων που ασκούν το μάνατζμεντ της δημόσιας επιχείρησης και τους επιτρέπουν να επιδιώκουν και δικούς τους σκοπούς. Στην αυτονομία του μάνατζμεντ συντελούν επιπλέον και οι εξής παράγοντες:

Α. Μέτοχοι των δημοσίων επιχειρήσεων, όταν αυτές ανήκουν εξ ολοκλήρου στο κράτος, είναι ουσιαστικά ολόκληρος ο πληθυσμός της χώρας. Οι «μέτοχοι» όμως δεν έχουν μετοχές τις οποίες να μπορούν να καταστήσουν αντικείμενα συναλλαγής στην αγορά, όπως συμβαίνει με τις μετοχές των ιδιωτικών επιχειρήσεων. Ούτε μπορούν να μετράσουν σε συνελεύσεις μετόχων και να γνωστοποιήσουν τις απόψεις τους ως προς την εν γένει κατάσταση της επιχείρησης και να ελέγξουν το μάνατζμεντ της. Στην έκταση που οι δημόσιες επιχειρήσεις ανήκουν εν μέρει μόνο στο κράτος, επισημάνθηκε ήδη ότι οι ιδιώτες μέτοχοί τους έχουν περιορισμένα δικαιώματα, τα οποία όμως, ακόμη και στις περιπτώσεις αυτές, δεν τους εξασφαλίζουν ούτε την ελάχιστη δυνατότητα επηρεασμού της πολιτικής της δημόσιας επιχείρησης.

Β. Ο κίνδυνος της χρεοκοπίας της επιχείρησης, ο οποίος αποτελεί σημαντικό παράγοντα ενθάρρυνσης της επιδίωξης από το μάνατζμεντ τόσο της παραγωγικής, όσο και της καταναμητικής αποτελεσματικότητας,²¹ υπό τους περιορισμούς βέβαια της επιτυχίας των κοινωνικοοικονομικών στόχων της, είναι στην περίπτωση της δημόσιας επιχείρησης ανύπαρκτος ή ελάχιστος.

Γ. Το κράτος δεν είναι ούτε ένα πρόσωπο ή ένα ομοιογενές σύνολο προσώπων που επιδιώκουν τους ίδιους σκοπούς χρησιμοποιώντας τα ίδια μέσα ούτε ένας οργανισμός. Αποτελείται από διάφορους οργανισμούς που συχνά επιδιώκουν διαφορετικούς σκοπούς. Οι συγκρούσεις αυτές αναπόφευκτα μεταφέρονται στις δημόσιες επιχειρήσεις, την εποπτεία των οποίων ασκούν οι οργανισμοί αυτοί δίνοντάς τους συχνά παράλληλες αλληλοσυγκρουόμενες οδηγίες ή εντολές και αυξάνοντας έτσι την αυτονομία του μάνατζμεντ.²²

Η σύσταση λοιπόν και μόνο μιας δημόσιας επιχείρησης δεν εγγυάται την εξυπηρέτηση από αυτήν του δημόσιου συμφέροντος. Υπό τις παραπάνω

21. Ο όρος παραγωγική αποτελεσματικότητα σημαίνει την παραγωγή των αγαθών ή υπηρεσιών στο ελάχιστο δυνατό κόστος. Ο όρος καταναμητική αποτελεσματικότητα σημαίνει την προσαρμογή της παραγωγής σύμφωνα με τη ζήτηση και την προσφορά των αγαθών ή υπηρεσιών σε τιμές που να αντανακλούν το κόστος παραγωγής.

22. Βλ. σχετικά Aharoni (1982, σ. 69).

συνθήκες μπορεί και η δημόσια επιχείρηση να μην επιδιώκει την προαγωγή της κοινωνικής ευημερίας.

5. ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ

Από τη μέχρι τώρα ανάλυση έγινε φανερό ότι η δημόσια επιχείρηση αδυνατεί να εξυπηρετήσει αποτελεσματικά το δημόσιο συμφέρον, αν δεν έχει συγκεκριμένη κοινωνική ευθύνη, αν δεν έχουν εξειδικευθεί συγκεκριμένα κοινωνικοοικονομικά κριτήρια αξιολόγησης της λειτουργίας της και αν ο κοινωνικός έλεγχος είναι ανεπαρκής. Η κοινωνική ευθύνη όμως και ο κοινωνικός έλεγχος δεν αποτελούν ικανές συνθήκες για την εξυπηρέτηση του δημόσιου συμφέροντος από τη δημόσια επιχείρηση. Αποτελούν προϋποθέσεις για την προαγωγή του σκοπού αυτού, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι μετά την καθιέρωσή τους το μάνατζμεντ της δημόσιας επιχείρησης πράγματι θα επιδιώξει τους κοινωνικοοικονομικούς στόχους της, ότι δηλαδή θα τους χρησιμοποιήσει ως εσωτερικά κριτήρια λήψης αποφάσεων. Για να συμβεί αυτό απαιτείται η δημιουργία των μηχανισμών εκείνων οι οποίοι θα οδηγήσουν το μάνατζμεντ πράγματι να επιδιώκει τους στόχους της επιχείρησης.

Τα τρία αυτά στοιχεία, δηλαδή πρώτον η συγκεκριμένη κοινωνική ευθύνη της δημόσιας επιχείρησης, δεύτερον η δημιουργία των μηχανισμών εκείνων οι οποίοι θα οδηγήσουν το μάνατζμεντ της δημόσιας επιχείρησης στην πραγματοποίηση των κοινωνικοοικονομικών στόχων της και μόνον αυτών και τρίτον ο κοινωνικός έλεγχος της δημόσιας επιχείρησης, συνθέτουν την έννοια της κοινωνικοποίησης της δημόσιας επιχείρησης, η οποία βέβαια δεν αποτελεί «πανάκεια» που, αν εφαρμοστεί αμέσως, θα λύσει αυτόματα όλα τα προβλήματα με τα οποία συνδέεται η λειτουργία της δημόσιας επιχείρησης.

Με βάση την ανάλυση που προηγήθηκε, μπορεί το περιεχόμενο της έννοιας της κοινωνικοποίησης της δημόσιας επιχείρησης να συνοψιστεί στους εξής κανόνες:

Α. Συμμετοχή στο μάνατζμεντ της επιχείρησης εκπροσώπων όλων των κοινωνικών ομάδων των οποίων τα συμφέροντα ή ενδιαφέροντα επηρεάζονται από τη λειτουργία της.

Β. Ποσοτική και χρονική εξειδίκευση από τις παραπάνω ομάδες των κοινωνικοοικονομικών στόχων που θα επιδιώκει η επιχείρηση και καθιέρωση συγκεκριμένων κοινωνικοοικονομικών κριτηρίων αξιολόγησης της λειτουργίας της.

Γ. Εξειδίκευση της ευθύνης της επιχείρησης απέναντι στα αρμόδια όρ-

γανα του κράτους και των δικαιωμάτων εποπτείας της κεντρικής διοίκησης σε αυτήν, καθώς και της ευθύνης του κράτους απέναντι στην επιχείρηση.

Δ. Έλεγχος του μανάτζμεντ της επιχείρησης από εκπροσώπους όλων των κοινωνικών ομάδων των οποίων τα συμφέροντα επηρεάζονται από τη λειτουργία της.

Ε. Καθιέρωση χρηματοοικονομικών στόχων —χωρίς αυτό να σημαίνει απαραίτητα την καθιέρωση της υποχρέωσης επιτυχίας κέρδους— με βάση τους περιορισμούς που οι κοινωνικοοικονομικοί στόχοι επιβάλλουν στην επιχείρηση.

ΣΤ. Συντονισμός της εποπτείας όλων των δημοσίων επιχειρήσεων από ένα κεντρικό όργανο.

Η συμμετοχή στο μανάτζμεντ όλων των ενδιαφερόμενων κοινωνικών ομάδων και η εξειδίκευση από αυτές των κοινωνικοοικονομικών στόχων της δημόσιας επιχείρησης συνεπάγονται ριζική μεταβολή της σύνθεσης του μανάτζμεντ καθώς και των σχέσεών του με την κεντρική διοίκηση. Οι τυχόν διαφορές μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών ομάδων ως προς τους επιδιωκόμενους στόχους δεν θα «επιλύονται» από το κράτος με βάση τη σχέση προϊσταμένης-υφισταμένης αρχής, αλλά από τις ίδιες τις κοινωνικές ομάδες με βάση την αρχή της «συναλλαγής», γεγονός που προϋποθέτει την αναγνώριση του δικαιώματος όλων των ενδιαφερόμενων κοινωνικών ομάδων για ελεύθερη πληροφόρηση.

Η εξειδίκευση των ευθυνών της δημόσιας επιχείρησης και του κράτους καθιερώνει τη διμερή σχέση δημόσιας επιχείρησης-κράτους και καθορίζει τα πλαίσια της αυτονομίας της. Η δημόσια επιχείρηση αναλαμβάνει την εξυπηρέτηση συγκεκριμένων κοινωνικοοικονομικών στόχων και το κράτος συγκεκριμένες υποχρεώσεις χρηματοδότησης της επιχείρησης. Το κράτος διαμέσου του κεντρικού οργάνου έχει το δικαίωμα ελέγχου κατά πόσον η δημόσια επιχείρηση ανταποκρίνεται στους συγκεκριμένους κοινωνικοοικονομικούς στόχους για την πραγματοποίηση των οποίων χρηματοδοτεί την επιχείρηση.

Είναι φανερό ότι η συμμετοχή στο μανάτζμεντ και ο έλεγχός του από εκπροσώπους όλων των ενδιαφερόμενων κοινωνικών ομάδων εγγυώνται ότι οι επιδιωκόμενοι κοινωνικοοικονομικοί στόχοι πράγματι θα αποτελέσουν εσωτερικά κριτήρια λήψης αποφάσεων και η δημόσια επιχείρηση θα χάσει τον γραφειοκρατικό της χαρακτήρα. Τέλος, η εποπτεία όλων των δημοσίων επιχειρήσεων από ένα κεντρικό όργανο εξασφαλίζει την ομοιογένεια και την αποτελεσματικότητα της κρατικής εποπτείας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Aharoni Y., 1982, «State-Owned Enterprise: An Agent without a Principal» στο Jones L.P. (ed.), *Public Enterprise in Less-Developed Countries*, Cambridge Univ. Press, Καίμπριτζ.
- Ahmad M., 1974, «Whither Public Enterprise», *Political Economy* 2.
- Ahmad M., 1982, «Political Economy of Public Enterprise», στο Jones L.P. (ed.), *ό.π.*
- Bailey E.E., 1986, «Price and Productivity Change Following Deregulation: The US Experience», *Economic Journal*, τ. 96, τχ. 1, σ. 1-17.
- Baumol W.J., 1980, *Public and Private Enterprise in a Mixed Economy*, Macmillan, Λονδίνο.
- Bentley A.F., 1967, *The Process of Government*, Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass.
- Bhatt V.V., 1984, «Institutional Framework and Public Enterprise Performance», *World Development*, τ. 12, τχ. 7, σ. 713-721.
- Brittan S., 1986, «Privatisation: A Comment on Kay and Thompson», *Economic Journal*, τ. 96, τχ. 1, σ. 33-38.
- Clark J.M., 1939, *Social Control of Business*, McGraw-Hill, Νέα Υόρκη.
- Colm G., 1962, «The Public Interest: Essential Key to Public Policy», στο Friedrich C.J. (ed.), *ό.π.*
- Coombes D., 1971, *State Enterprise: Business or Politics?* Allen and Unwin, Λονδίνο.
- Friedrich C.J. (ed.), 1962, *The Public Interest*, Atherton Press, Νέα Υόρκη.
- Hanson A.H., 1959, *Public Enterprise and Economic Development*, Routledge and Kegan, Λονδίνο.
- Howard J.B., 1982, «Social Accountability of Public Enterprises: Law and Community Controls in the New Development Strategies», στο Jones L.P. (ed.), *ό.π.*
- Huppes T., 1976, «Economic Sociology or Sociological Economics? The Theory of Social Change and its Bearing on Neoclassical Economics; Towards an Interdisciplinary Conception of Society» στο Huppes T. (ed.), *Economics and Sociology: Towards an Integration*, Martinus Nijhoff, Leiden.
- Jones L.P. (ed.), 1982, *Public Enterprise in Less-Developed Countries*, Cambridge Univ. Press, Καίμπριτζ.
- Kay J.A. και Thompson D.J., 1986, «Privatisation: A Policy in Search of a Rationale», *Economic Journal*, τ. 96, τχ. 1, σ. 18-32.
- Little I.M.D., 1952, *A Critique of Welfare Economics*, Oxford Univ. Press, Οξφόρδη.
- Mallon R.D., 1981, «Performance Evaluation and Compensation of the Social Burdens of Public Enterprise in Less-Developed Countries», *Annals of Public and Co-operative Economy*, τ. 52, τχ. 3, σ. 281-300.
- Musgrave R.A., 1962, «The Public Interest: Efficiency in the Creation and Maintenance of Material Welfare», στο Friedrich C.J. (ed.), *ό.π.*
- Προβόπουλος Γ.Α., 1982, *Οι δημόσιες επιχειρήσεις και οργανισμοί: Οικονομική θεωρία και ελληνική πραγματικότητα*, Ινστιτούτο Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE), Αθήνα.
- Ramanadham V.V., 1984, *The Nature of Public Enterprise*, Croom Helm, Λονδίνο.
- Samuelson P.A., 1954, «The Pure Theory of Public Expenditure», *Review of Economics and Statistics*, τ. 36, σ. 387-389.
- Self P., 1970, «Nonsense on Stilts: Cost-Benefit Analysis and the Roskill Commission», *Political Quarterly*, τ. 41, τχ. 3, σ. 249-260.
- Sharkey W.W., 1982, *The Theory of Natural Monopoly*, Cambridge Univ. Press, Καίμπριτζ.
- Sloan M., 1978, *Socialising Public Ownership*, Macmillan, Λονδίνο.
- Snyder W.W., 1971, «Public Enterprise Investment and Economic Stability: A Six Country Comparison», *Annals of Public and Co-operative Economy*, τ. 42, τχ. 1, σ. 37-45.
- White Paper, 1967, *The Nationalized Industries: A Review of Economic and Financial Objectives*, Cmnd. 3437, HMSO, Λονδίνο.